МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365 (print)
ISSN: 3006-1377 (online)

№2 (109)

Астана
2025

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

ӘБДІҒАЛИҰЛЫ Берік	– Саяси ғылымдарының кандидаты (алқа төрағасы) (Қазақстан)
ИБРАЕВА Ақмарал Ғосманқызы	– алқа төрағасының орынбасары,Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ТАЙМАҒАМБЕТОВ Жәкен Қожахметұлы	– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашұлы	– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
АЙМҰХАМБЕТ Жанат Әскербекқызы	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ҮМІТҚАЛИЕВ Ұлан Үмітқалиұлы	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
ЖАБАҒИН Мақсат	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
СЫДЫҚОВ Айбек Жексеналыұлы	– PhD докторы (Қазақстан)
БИҒОЖИН Ұлан Зейноллаұлы	– PhD докторы (Қазақстан)
САБИТОВ Жаксылык	– PhD докторы (Қазақстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD докторы (Қазақстан)
ҚАРА Әбдуақап	– доктор, профессор (Түркия)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (АҚШ)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қырғызстан)
РАДИВОЖЕВИЧ Мильяна	– PhD, қауымдастырылған профессор (Ұлыбритания)

EDITORIAL BOARD:

Berik Abdygaliuly	– Candidate of Political Science (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)
Akmaral Ibrayeva	– Deputy chairman of the editorial board, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan, Doctor of historical sciences, Professor (Kazakhstan)
Zhaken Taimagambetov	– Academician of NAS RK, Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Zainolla Samashev	– Doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)
Zhanat Aimukhambet	– Doctor of Philology, Professor (Kazakhstan)
Ulan Umitkaliev	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Victor Merts	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Maxat Zhabagin	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Aibek Sydykov	– Doctor PhD (Kazakhstan)
Ulan Bigozhin	– PhD (Kazakhstan)
Zhaxylyk Sabitov	– PhD (Kazakhstan)
Paula Dupuy	– PhD (Kazakhstan)
Kara Abdulvahap	– Doctor, professor (Turkey)
Uli Shamiloglu	– PhD, professor (USA)
Gulnara Aitpaeva	– Doctor of Philology, Professor (Kyrgyzstan)
Radivojevic Miljana	– PhD, Associate professor (UK)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ӘБДІҒАЛИҰЛЫ Берік	– Кандидат политических наук (председатель коллегии) (Казахстан)
ИБРАЕВА Акмарал Госмановна	– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
ТАЙМАГАМБЕТОВ Жакен Кожахметович	– Академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашевич	– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
АЙМУХАМБЕТ Жанат Аскербековна	– доктор филологических наук, профессор (Казахстан)
УМИТКАЛИЕВ Улан Умиткалиевич	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
ЖАБАГИН Максат	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
СЫДЫКОВ Айбек Жексеналыевич	– PhD доктор (Казахстан)
БИГОЖИН Улан Зейноллаулы	– PhD доктор (Казахстан)
САБИТОВ Жаксылык	– PhD доктор (Казахстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD доктор (Казахстан)
КАРА Абдуакап	– Доктор, профессор (Турция)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (США)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	– доктор филологических наук, профессор (Кыргызстан)
Радивожевич Мильяна	– PhD, ассоциированный профессор (Великобритания)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Археология / Archaeology / Археология

Молдахмет А. 2001-2008 жылдары Қаратауда жүргізген археологиялық зеттеулер (Тұран археологиялық экспедициясы материалдары негізінде)
Молдахмет А. Археологические исследования в Каратау в 2001–2008 годах (по материалам Туранской археологической экспедиции)
Moldakhmet A. Archaeological research the Karatau mountains in 2001–2008 (based materials of the Turan archaeological expedition)........ 6

Shametov S., Eraliyeva S., Nurakhmetova K., Orazov T. Archeological monuments of Turkestan region in the Turkestan archaeological expedition research
Шаметов С.Т., Ералиева С.А., Нұрахметова Қ.А., Оразов Т.Б. Түркістан археологиялық экспедициясы зерттеулеріндегі Түркістан өңірінің археологиялық ескерткіштері
Шаметов С.Т., Ералиева С.А., Нурахметова К.А., Оразов Т.Б. Археологические памятники Туркестанского края в исследованиях Туркестанской археологической экспедиции........ 26

Кузнецова Т. О роли зеркал в погребальном обряде скифо-сармтаской эпохи
Кузнецова Т. Скиф-сармат дәуіріндегі жерлеу рәсіміндегі айнаның рөлі
Kuznetsova T. On the role of mirrors in the funeral rites of the Scythian-Sarmatian era........ 37

Абилева Н.М., Аққошқарова Ж.Т. Орталық Азия елдеріндегі қыш өндірісінің этнографиясы
Абилева Н.М., Аккошкарова Ж.Т. Этнография гончарства стран Средней Азии
Abileva N.M., Akkoshkarova Zh.T. Ethnography of pottery of Central Asian countries........ 68

Мұстажап А.Ш. Ортағасырлық Сарайшықтың қыш өндірісі: археологиялық және мәдениеттанулық талдау
Мустажап А.Ш. Гончарное производство средневекового Сарайшыка: археологический и культурологический анализ
Mustazhap A.Sh. Pottery Production in Medieval Saraishyk: an archaeological and cultural analysis........ 84

Каримова К.Г. З. Самашевтің ортағасырлық қала мәдениетіне қатысты зерттеулері (Сарайшық қаласы негізінде)
Каримова К.Г. Исследования З. Самашева, Посвящённые культуре средневековых городов (на примере города Сарайшык)
Karimova K.G. Z. Samashev's research on medieval urban culture (based on the example of the city of Saraishyq)........ 97

Рысбергенов М. Функционально-семантические интерпретации курганов с каменными грядами: историографический обзор
Рысбергенов М. Тас қатарлары бар қорғандардың функционалды-семантикалық түсініктемелері: тарихнамалық шолу
Rysbergenov M. Functional and semantic interpretations of kurgans with stone alignments: a historiographical review........ 109

Этнология / Ethnology /Этнология

Мәулет. А. Шыңжаң қазақтары аспаптық музыкалық мұрасының зерттелуі
Маулет А. Изучение инструментального музыкального наследия казахов Синьцзяна
Maulet A. The Study of the Instrumental Musical Heritage of the Kazakhs of Xinjiang........ 126

Атдаев С. Кара-Шайтан – связующее звено между Мервом и Бухарой
Атдаев С.Дж. Мерв пен Бұхара арасындағы бітімгер - Қара-Шайтан
Atdaev S. Kara-Shaytan – a connecting link between Merv and Bukhara........ 150

Археология/ Archaeology/ Археология

ҒТАМР: 03.41.91

https://doi.org/10.47500/2025.v22.i2.01

Молдахмет А.
Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі
Астана, Қазақстан
e-mail: arhadkz@mail.ru

2001-2008 ЖЫЛДАРЫ ҚАРАТАУДА ЖҮРГІЗГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕТТЕУЛЕР (ТҰРАН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯСЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Аңдатпа. Мақалада Тұран археологиялық экспедициясының 2001-2008 жж. Түркістан облысы (бұрынғы Оңтүстік Қазақстан облысы), Сауран (бұрынғы Түркістан) ауданы аумағында жүргізген археологиялық зерттеулері ұсынылған. Зерттеу мақсаты: Тұран археологиялық экспедициясының Қаратауда жүргізген қазба және барлау жұмыстары нәтижесінде анықталған ортағасырлық ескерктіштердің тарихи-мәдени қалыптасуы мен дамуын зерделеу. Археологиялық зерттеудің әдіс-тәсілдері (іздеу, барлау, қазба) негізінде Қаратаудың күнгей беткейінде орналасқан ортағасырлық Күлтөбе мен Қарашық қалашықтарында зерттеу жұмыстары жүргізіліп, олардың құрылымдық-жоспарлану ерекшеліктері, мәдени қабаттары және археологиялық кешендері анықталды. Қазба барысында алынған деректер аймақтың тарихи дамуы мен қалалық мәдениетінің қалыптасу үдерістерін нақтылауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар экспедиция мүшелері Біресек, Байылдыр, Жыңғылшық, Үшөзен, Қарақұдық сияқты өзен аңғарлары мен шатқалдарында барлау жұмыстарын жүргізіп, 15 жерден ежелгі тасқа салынған сурет орындарын (петроглифтерді) анықтады. Олардың қатарында Қоржайлау, Таңбалытас, Тектұрмас, Қиынжүрек, Қарадегерес, Төсбұлақ, Шүкірсаз, Қызылшың, Бұрақоныс, Кеңөзен, Қарақұс, Майдантал, Майлықара сынды маңызды нүктелер бар. Бұл петроглифтерде ежелгі қоғам мүшелерінің діни-мифологиялық ұғымдары, аңшылық және мал шаруашылығы көріністері бейнеленген. Әсіресе, бейнелеу стиліндегі әртүрлілік пен композициялық тұтастық ежелгі адамның дүниетанымын ашуда үлкен рөл атқарады. Мақалада археологиялық деректерге сүйене отырып, тасқа салынған суреттердің және ортағасырлық ескеркіштердің тарихи-мәдени маңызы, зерттеу әдістері мен келешектегі ғылыми бағыттары жүйелі түрде талданған.

Кілт сөздер: Тұран, Түркістан, Қарашық, ортағасыр, барлау, қазба, қала, бекініс, төбе.

Дәйексөз үшін: Молдахмет А. 2001-2008 жылдары Қаратауда жүргізген археологиялық зеттеулер (Тұран археологиялық экспедициясы материалдары негізінде)// Мәдени мұра. 2025. №2 (109). 6-25 бб. (қаз.)

DOI: https://doi.org/10.47500/2025.v22.i2.01

Кіріспе

Қазақстанның оңтүстік өңірі ежелгі және ортағасырлық дәуірлерде бай мәдениет пен айтарлықтай урбанизацияға ие болған аумақтардың бірі болды. Бұл аймақтың тарихы мен мәдениетін зерттеу археологиялық тұрғыдан өте маңызды, себебі Жамбыл, Түркістан, Қызылорда облыстары ежелгі қалалық өркениеттердің, сауда жолдарының, сондай-ақ түрлі әлеуметтік құрылымдардың тоғысқан орны ретінде танымал. Осы негізде Қазақстанның ортағасырлық тарихын толыққанды зерттеу арқылы, оңтүстік аймақтардың археологиялық зерттелу тарихын терең түсінуге мүмкіндік береді.

2001–2008 жылдар аралығында жүргізілген Тұран археологиялық экспедициясы осы аймақтағы ортағасырлық қалалар мен мәдениеттің дамуын зерттеуге арналған ауқымды ғылыми жобалардың бірі болды. Тұран экспедициясының басты мақсаты – Оңтүстік Қазақстан мен Қызылорда облыстарында орналасқан ортағасырлық қалалар мен олардың қоршаған ортадағы ықпалына қатысты жаңа мәліметтер алу болды. Экспедиция барысында көптеген археологиялық ескерткіштер мен мәдени қабаттар ашылып, ортағасырлық қалалардың өмір сүру құрылымы мен әлеуметтік-экономикалық жағдайы туралы маңызды деректер жинақталды.

Тұран археологиялық экспедициясы жүргізген зерттеулердің нәтижелері ортағасырлық Қазақстанның қалалық жүйесінің құрылымы мен оның әлеуметтік және экономикалық дамуын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Экспедиция барысында ашылған объектілердің арасында ескі қалалардың қала құрылысы, әлеуметтік институттары, сауда және шаруашылық қатынастары, сонымен қатар олардың күнделікті өміріне қатысты деректер маңызды рөл атқарады. Бұл зерттеулердің нәтижелері арқылы ортағасырлық қалалардың дамуы мен олардың құрылымдық ерекшеліктері туралы жаңа түсініктер пайда болды. Экспедиция барысында зерттеген аймақтардағы ескерткіштер кең таралған екі негізгі бағыт бойынша жинақталды: біріншісі, қала құрылысы мен қорғаныс жүйелеріне қатысты мәліметтерді қамтыса, екіншісі, археологиялық қазбалар мен керамикалық заттар арқылы сауда мен экономиканың дамуын зерттеу болып табылады. Осы зерттеулер нәтижесінде көптеген қызықты деректер жинақталып, ортағасырлық Қазақстанның урбанизация процесі мен оның әлеуметтік-экономикалық құрылымы туралы жаңа түсініктер қалыптасты.

Тұран археологиялық экспедициясы негізінен Шауғар, Сауран, Отырар сияқты қалалық оазистерм мен олардың қоршаған ортадағы орналасу маңызына көңіл бөлді. Бұл қалалар Оңтүстік Қазақстандағы ортағасырлық қалалық өркениеттің тірек нүктелері болып саналды және олардың археологиялық зерттелуі аймақтың тарихи-мәдени бейнесін толықтыра түсті. Зерттеу нәтижесінде, бұл қалалар мен олардың айналасындағы әлеуметтік-экономикалық байланыстардың қалыптасуы мен дамуындағы маңызды кезеңдер анықталды. Археологиялық қазбаларда кездескен материалдар мен монеталар, қала құрылысындағы ерекшеліктер, сондай-ақ қорғаныс жүйелерінің сипаттамасы сол дәуірдегі қоғамның тұрмыс-тіршілігі туралы жаңа мәліметтер ұсынады.

Экспедиция барысында көп көңіл

бөлінген мәселе – ортағасырлық Қазақстанның урбанизация үдерісін зерттеу болды. Қалалар арасындағы әлеуметтік-экономикалық байланыстар мен олардың шаруашылығының даму дәрежесі, сондай-ақ қала ішіндегі мәдениет пен тұрмыс деңгейі туралы мәліметтер ашылды. Бұл зерттеулердің нәтижелері Қазақстанның ортағасырлық қалаларының қандай функцияларды атқарғанын және оларды басқару жүйесінің қалай болғанын анықтауға болады. Ортағасырлық қалалар тек қана әкімшілік және сауда орталықтары ғана емес, сонымен қатар мәдени, діни және әлеуметтік байланыстардың негізгі алаңы болды.

Тұран археологиялық экспедициясының зерттеу нәтижелері археология мен тарих саласында тың мәліметтер ұсынды. Осы зерттеулер арқылы, ортағасырлық қалалардың қоршаған ортадағы экологиялық және экономикалық жағдайымен қалай өзара әрекеттескені туралы жаңа көзқарастар қалыптасты. Одан басқа, қалалық мәдениеттің, сауда жолдарының және ауыл шаруашылығының дамуына байланысты әртүрлі факторлар да қарастырылды.

Бұл археологиялық зерттеулердің нәтижелері тек Қазақстанның ғана емес, бүкіл Орталық Азия аймағының тарихын тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді. Қалалардың дамуы, олардың әлеуметтік құрылымдары мен басқару жүйелері, сондай-ақ экономикалық дамуы өзара байланысқан және бір-біріне ықпал еткен факторлар болып табылады. Тұран археологиялық экспедициясының зерттеулері осындай факторларды айқындауға бағытталған және аймақтың ортағасырлық тарихын толық түсінуге мүмкіндік береді.

Келешекте, осы зерттеулердің негізінде Қазақстанның оңтүстігіндегі ортағасырлық қалалар мен мәдениеттер туралы жаңа ғылыми жұмыстар жазылып, тарихи ескерткіштерді сақтап қалу мен олардың маңызын арттыру жөнінде маңызды қадамдар жасалуы тиіс. Сонымен қатар, болашақтағы зерттеулерде осы аймақтағы басқа да археологиялық ескерткіштер мен тарихи деректерді қайта қарастыру және оларды зерттеудің жаңа әдіс-тәсілдерін енгізу қажеттілігі туындайды.

Тұран экспедициясының зерттеулері Қазақстанның ортағасырлық тарихы мен мәдениетін тереңірек зерттеудің маңызды кезеңі болып табылады. Алынған мәліметтер мен нәтижелердің ғылыми құндылығы аймақтағы урбанизация мен әлеуметтік құрылымның даму тарихын толықтыра отырып, ортағасырлық Қазақстанның мәдениеті мен экономикалық жағдайын жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді. Бұл зерттеуде біз Тұран археологиялық экспедициясының зерттеу нәтижелерін талдай отырып, аймақтың ортағасырлық қалалық өркениеті туралы қорытынды шығарамыз.

Материалдар
және зерттеу әдістері

Бұл зерттеу жұмысы Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижелеріне негізделген. Атап айтқанда, Шавғар мен оның айналасындағы мәдени қабаттарды зерттеу үшін әртүрлі археологиялық материалдар мен деректер пайдаланылды. Турна археологиялық экспедициясы 2001-2008 жылдар аралығында Кызылорда мен Оңтүстік Қазақстан облыстарында жүргізген қазба жұмыстарының нәтижелері, сондай-ақ осы өңірлердегі тарихи-мәдени ескерткіштердің архео-

логиялық және нумизматикалық деректері зерттеудің негізін құрады.

Зерттеу барысында пайдаланылған материалдар қатарында археологиялық қазба жұмыстары кезінде табылған керамикалық бұйымдар, құнды металдардан жасалған заттар, күміс, мыс, алтын монеталар, түрлі тұрмыстық заттар мен әшекейлер және басқа да мәдени-тарихи құндылықтар ерекше орын алды. Бұл бұйымдар жергілікті тұрғындардың экономикалық, мәдени және әлеуметтік өмірі туралы құнды мәліметтер береді. Қазба жұмыстары барысында алынған деректердің ішінен Шавғар қаласының мәдени қабаттарының құрылымы, оның орналасуы және әлеуметтік-экономикалық жағдайы туралы маңызды ақпараттар алынды.

Зерттеу әдістері арасында археологиялық қазба жұмыстарының стандартты тәсілдері қолданылды. Қазба орындары жоспарлы түрде ашылып, әрбір қабат мұқият зерттеліп, сол уақыттағы тұрғындардың күнделікті өмірі мен дүниетанымы туралы деректер жинақталды. Әрбір табылған зат сараптама үшін зертханаларға жіберіліп, оның жасалу тәсілі мен уақытын анықтау үшін радиокөміртекті талдау әдістері қолданылды. Бұл әдіс зерттелген аймақтың хронологиясын нақтылай отырып, оның тарихи кезеңдерге жататынын айқындауға мүмкіндік берді.

Қазба жұмыстарының барысында алынған нумизматикалық деректер ерекше маңызға ие болды. Монеталардың табылуы қала экономикасының даму деңгейі мен оның сыртқы сауда байланыстары туралы маңызды мәліметтер береді. Нумизматикалық зерттеу әдістері арқылы монеталардың шығу тегі, олардың жасалған уақыты мен материалдары анықталды. Бұл деректер Шавғар қаласының экономикалық өмірі мен оның сыртқы сауда байланыстарын тереңірек түсінуге мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, зерттеу барысында географиялық ақпараттық жүйелер (ГИС) қолданылды. Бұл әдіс зерттелген аймақтың картографиялық мәліметтерін өңдеу, оның тарихи кезеңдердегі өзгерістерін түсіну үшін маңызды құрал болды. ГИС технологиясы арқылы қаланың орналасуы мен оның қорғаныс құрылымдарының жоспарлы сипаттамасы қайта қалпына келтірілді.

Зерттеу нәтижелерін талдау кезінде тарихи, археологиялық және нумизматикалық әдістердің үйлесімі ғылыми дәлдікпен нақты қорытындылар жасауға негіз болды. Әрбір табылған артефакт пен дерек, оның тарихи мәні мен әлеуметтік рөлі тұрғысынан терең талданып, сол кезеңдегі мәдениеттің ерекшеліктері мен даму үрдістері толық әрі жан-жақты зерттелді.

Талдау

2001 жылғы археологиялық қазба ортағасырлық Күлтөбе қаласының оңтүстік-шығыс бөлігіндегі ең биік жерде, 1981-1984 және 1997 жылдарда жүргізілген қазбаларды жиектей салынды, ұзындығы 23 м, ені 7-16 м қазбадан XVIII- XIX ғғ. кезінде өмір сүрген 4 бөлме ашылды. Қала өмірінің соңғы кезіндегі бұл бөлмелердегі тіршілік екі еденмен байланысты, жоғарғы еден жер бетінен (қазбаның ең биік нүктесінен) 0,3 м, ал төменгі еден - 0,55м тереңдікте жатыр. Бөлмелерден XVIII- XIX ғғ. кезеңінің ыдыстары табылды (Тұран, 2002: 84 б).

Түркістан қаласынан 8 км солтүстікте Қарашық өзенінің оң жағасында орналасқан ортағасырлық Қарашық 1 қаласының цитаделінде жүргізілген қазба 1-ден XIII-XIV ғасырлар кезінде

өмір сүрген 13 бөлме ашылды, ал шаруашылық аймағында жүргізілген қазба 2-ден XIII-XIV ғасырлар кезінде қолданыста болған ыдыстарды күйдіруге арналған 5 құмдан-пештер ашылды (Елеуов, Қасенов, 2002: 120-122).

2002 жылы Тұран археологиялық экспедициясы Оңтүстік Қазақстан облысының Түркістан мен Түлкібас аудандарында ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізді. Экспедицияның тас ғасыры ескерткіштерін зерттеу тобы Түлкібас ауданында барлау жүргізіп Қызыларық ауылы жанынан тас ғасырының үңгірін ашты және Қараүңгірде көлемі 2х1,5 м шағын қазба (шурф) жүргізіп жаңа тас ғасыры кезінің 57 тас еңбек құралын, 46 сүйек, және 13 ыдыс сынықтарын тапты (Тұран, 2003: 160).

Экспедицияның тасқа салынған суреттерді зерттеу тобы Ақсу-Жабағлы қорығындағы Қасқабұлақта тасқа салынған суреттерге зерттеу жүргізіп, бұл кешенде қола, ерте темір және ортағасырлар кезінде салынған суреттер барын анықтап, олардың салыну әдістеріне, стилистикалық ерекшеліктеріне назар аударды. Сонымен қатар, осы топ Түлкібас ауданындағы Сәлделітас, Қарабастаудағы тасқа салынған суреттерді ашып, Түркістан ауданындағы Қызылшың, Жыңғылшық, Төсбұлақ, Тектұрмастағы тасқа салынған суреттерді зерттеуді одан әрі жалғастырды.

Түлкібас ауданында археологиялық барлау жұмыстарын жүргізу кезінде 37 археологиялық ескерткіш ашылып, зерттелді, олардың қатарында: 16 ортағасырлық елді мекен, 2 қарауыл төбе, тасқа салынған 2 суреттер орны, 9 жеке оба, 6 оалар тобы және 2 обалар қорымы бар.

2002 жылы Қарашық 1 қаласындағы қазба жұмыстары онан әрі жалғастырылып, Төрткүлтөбе қаласында қазба басталды. Қарашық 1 қаласының цитаделіндегі қазбаны одан әрі тереңдету кезінде 2001 жылғы қазбадан ашылған 13 бөлменің астынан, XI-XII ғғ. кезінде өмір сүрген 10 бөлме ашылды. Осы кешендегі 10 - бөлменің ортасында киіз үй тігуге арналған, аумағы 9,5 м келетін, жиегі бар қатар кесекпен қаланған алаң орналасқан.

Цитадельдің шығыс бөлігінде қазылған кесектен он құрылыс кезеңінің қалдықтары ашылды. Сонымен қатар, Қарашық 1 қаласының цитаделінде жүргізілген қазба 1 мен қазылған кесіктер барлығы 11 құрылыс кезеңінің құрлыстары анықталды, олардың өмір сүрген уақыты:

1- және 2- кезеңдегі құрлыстар - VI-VIII ғғ.;

3-, 4-, 5-, 6-,7- , 8- кезеңдегі құрлыстар – IX-X ғғ.;

9- және 10 кезеңдегі құрлыстар - XI-XII ғғ.;

11 кезеңдегі құрлыстар - XIII-XIV ғғ. (Елеуов, 2003: 7-12).

Қарашық 1 қаласының шаруашылық аймағындағы қазба 2-ні онан әрі жалғастыру барысында XIII-XIV ғғ. кезіндегі 5 құмдан - пеш және 5 тандыр ашылды. Рабад қамалына салынған кесік оның 2 кезеңде салынғанын анықтады: 1- кезеңде қалыңдығы 0,6-0,7 м пахсаның үстіне ені 5м қамал тұрғызылған, ал 2 – кезеңде 1 - кезеңдегі қамалдың ішкі жағына қосарлана өрілген пахсаның табанындағы ені 2 м, биіктігі 3 м. Кесікті қазу кезінде басын солтүстік-батысқа қаратып, әбзелдерімен IX-X ғғ. кезінде жерленген жылқының сүйегі табылды. Рабадтың ішкі жағында жүргізілген қазба 3-тен XIII-XIV ғғ. кезінде өмір сүрген 4 бөлме және ені 1,2-1,3 м келетін табанына ыдыс сынықтары төселген жол

ашылды.

Ортағасырлық Төрткүлтөбе қаласы Түлкібас ауданындағы Шарапкент ауылының батыс шетінде, Балықты өзенінің сол жағасында орналасқан. 2002 жылы қаланың цитаделінде кесік қазылып, оның дамуында 3 құрлыс кезеңі болғаны анықталды: 1-құрлыс кезеңінде пахса гуәлактан биіктігі 6,5 м платформа және ішінде құдық орналасқан құрлыс салынған; 2 – құрлыс кезеңде (X ғ) платформасының үстіне биіктігі 0,7 м пахса төселіп, оның үстіне ішкі жағы көлбеу (табанындағы қалыңдығы 11 м) қамал салынған, оның 1,5 м биіктегі қалыңдығы 6 м. 3 құрылыс кезеңінен тастан қаланған құрлыстың қалдығы, шұңқырлар мен 3 еден сақталған. Бұл кезеңдегі құрлыстар XII ғ. соңы XIII ғ. басында өмір сүрген. Төрткүлтөбенің сыртында жүргізілген қазба 3- тен XII ғ. соңы XIII ғ. басы кезіндегі моншаның орны ашылды. Моншаның құрлысы күйдірілген кесектен салынған (Елеуов, 2004: 104).

2003 жылы Түлкібас ауданындағы Қарабастау тасқа салынған суреттерін зерттеу одан әрі жалғастырылды және археолгиялық барлау жұмыстары екі бағытта жүргізілді: Арыс өзенінің сол жағасымен батыстан шығысқа қарай және Арыс өзенінің оң жағасымен шығыстан батысқа қарай. Жүргізілген барлау жұмыстары барысында ауданның 14 ауылдық, 2 поселкелік округтерінің алып жатқан жері қамтылып, бұрын есепке алынбаған 71 археологиялық ескерткіш ашылды. Ашылған ескерткіштердің қатарында: 45 ортағасырлық елді мекен, 1 қарауыл төбе, 2 тастан салынған құрылыс, 1 үңгір, 6 жеке оба, 6 облар тобы, 10 обалар қорымдары бар (Тұран, 2004: 90). Барлау кезінде ашылған Шақпақата, Қызылбел, Қарағашты, Ақтөбе, Тереңсай, Балықты 4 елді мекендерінде шағын көлемде, ол жартылай бұзылған Жамбасарық елді мекенінде кең көлемде қазба және кесік қазылды. Жамбасарықтың қазіргі көлемі солтүстіктен оңтүстікке қарай 52 м, батыстан шығысқа қарай 22 – 36 м, биіктігі 13 м. Төбенің үстіндегі алаңда жүргізілген көлемі 10х12 м, тереңдігі 0,3 – 1 м қазбадан шұңқырлар, 4 бөлме және төбенің үстіндегі құрылысқа шығатын баспалдақтың қалдығы ашылды. Қазбаның оңтүстік жиегінен қазылған ұзындығы 8 м, ені 1 м, тереңдігі 5 м кесек Жамбасарық өзенінің сол жағасындағы биік төбенің (8,5 м) үстіне 2,7 м пахса төселіп, оның үстіне елді мекеннің салынғанын көрсетті. Жамбасарық елді мекені YI – IX ғғ. кезінде өмір сүрген (Елеуов, 2004: 67).

2004 жылы Түлкібас ауданындағы археологиялық барлау жұмыстары Машат – Иірсу ауылдары аралығында, Ақбиік ауылдық округінің таулы бөлігінде, Машат, Дәубаба, Иірсу, Құлан өзендері алқабында жүргізіліп, бұрын есепке алынбаған 34 археологиялық ескерткіш ашылды, олардың қатарында: 9 ортағасырлық елді мекен, 11 жеке оба, 9 обалар тобы және 5 обалар қорымы бар.

Түркістан ауданындағы барлау жұмыстары шығысында Ойық ауылынан басталып, батысында Қаражон ауылына дейінгі аралықта, Қаратаудың тауалды жазығында, Бересек, Қызылата, шатқал-дарында және тауаралық Егізқара жазығында жүрді. Жүргізілген далалық жұмыстары барысында бұрыннан белгілі 2 ортағасырлық елді мекен мен 10 обалар қорымдары қайта зерттеліп, олардың орналасқан жері анықталып, жобаларына түзетулер енгізілді және бұрын есепке алынбаған 201 археологиялық ескерткіш ашылды, олардың қатарында: 10 ортағасырлық

елді мекен, 22 жеке оба, 51 обалар тобы, 116 обалар қорымы, 1 тасқа салынған құрылыс, тасқа салынған 1 сурет орны бар (Елеуов, 2005: 27-29).

2004 жылы Қарашық қаласының шаруашылық аймағында қазба жүргізіліп, рабадтан 1 км оңтүстік-шығыста орналасқан, көлемі 10,7-11х9,7 м кесене ашылды. Қабырғалары күйдірілген кесектен қалаған кесене XIII-XIV ғғ. кезіндегі құрылыс (Елеуов, 2005: 108-115).

2004 жылғы қыркүйек–желтоқсан айлары аралығында экспедиция Қызылорда облысының Шиелі және Жаңақорған аудандарында кең көлемде барлау жұмыстарын жүргізді (Елеуов, 2005: 91-93). Шиелі ауданындағы зерттеу жұмыстары ауданының шығыс шекарасынан бастап, батысында Көкжиде каналына дейін, оңтүстігінде Сырдария өзенінен бастап солтүстігінде Қаратаудың терісжейіне дейінгі аралықта жүргізіліп бұрыннан белгілі 16 ескерткіштер қайта зерттеліп, 56 ескерткіш ашылды. Қайта зерттелген ескерткіштердің қатарында: 11 ортағасырлық елді мекен, 1 кесене, тасқа салынған 3 сурет орындары, 1 обалар қорымы бар, ал жаңадан ашылған 56 ескерткіштердің қатарында: 6 ортағасырлық елді мекен, 8 кесене,12 жеке оба, 16 обалар тобы, 9 обалар қорымы, тасқа салынған 3 сурет орындары, тастан қаланған 1 құрылыс, 1 тоған бар.

Жаңақорған ауданындағы археологиялық барлау жұмыстары Сырдария өзенінің сол жағасынан Қызылқұмға дейінгі аралықта және Сырдария өзенінің оң жағасында Қаратаудың теріскей беткейіне дейінгі аралықта жүргізіліп бұрыннан белгілі 33 ортағасырлық қалалар мен елді мекендер, 11 обалар қорымы, 2 обалар тобы, 2 жеке оба қайта зерттелді және 82 археологиялық ескерткіш ашылды, олардың қатарында: 10 ортағасырлық елді мекен, 1 қарауыл төбе, 6 жеке оба, 25 обалар тобы, 39 обалар қорымы, тасқа салынған 1 сурет орны бар (Қызылорда, 2005: 180).

Экспедиция 2005 жылғы сәуір-мамыр айларында Түркістан ауданы мен Кентау қала әкімшілігіне қарасты, осы уақытқа дейін зерттеушілердің назарынан тыс қалып келген Шылбыр, Тассарай, Иқансу, Құрсай, Хантағы, Біресек, Байылдыр, Қызылата, Тайтума, Ермексу, Үйреката, Қысаша, Дәуқара, Көксарай, Ақтөбе, Жылағаната, Үшөзен, Қараүңгір өзендері мен олардан аралығында жатқан өзенаралық, тауарлық жазықтарда, шатқалдарда зерттеу жұмыстарын жүргізіп 165 археологиялық ескерткіш ашты, олардың қатарында: 6 ортағасырлық елді мекен (Елеуов, 2006: 163-170; Әлжанов, 2006: 68-73), 1 құмдан, 18 жеке оба, 39 обалар тобы, 101 обалар қорымдары бар және бұрыннан белгілі 2 ортағасырлық елді мекенді қайта зерттеді (Тұран, 2006: 170).

2005 жылы Қызылорда облысының Шиелі ауданындағы зерттеу жұмыстары Қаратаудың Ақмылтық, Қоспа, Үлкен Сауысқандық, Кіші Сауысқандық өзендерінің шатқалдарында, Сарысу өзенінің төменгі ағысында (Таңбалы Нұрадан бастап Құлтанның кесенесіне дейінгі аралықта), Ақтау мен Жетімтау сілемдерінде, Дариялытақырдың солтүстік-шығыс бөлігінде жүргізіліп бұрын есепке алынбаған 26 ескерткіш ашылып, зерттелді, олардың қатарында: тасқа салынған 11 сурет орындары, 10 жеке оба, 4 обалар тобы, 1 қарауыл мұнара бар.

Жаңақорған ауданындағы барлау жұмыстары Қаратаудың күнгей беткейіндегі Бесарық (Егізқара, Қара-

бұлақ), Ақүйік (Ақүйік, Құланшы), Келте, Шалқиясай, Жиделі (Жиделі, Жыланды, Қабылсай, Шағатасай, Жосалы), Арыстанды (Бестамақ, Арыстанды), Алашапан, Дарбаза өзендерінің шатқалдарында, тауаралық жазықтарда жүргізіліп 113 ескерткіш ашылды, олардың қатарында: 3 ортағасырлық елді мекен, тасқа салынған 15 сурет орындары, 1 тоған, 16 жеке оба, 26 обалар тобы және 52 обалар қорымы бар. Сонымен қатар, 3 обалар қорымы, 1 обалар тобы, тасқа салынған 1 сурет орны қайта зерттелді (Елеуов т.б, 2005: 91-94; Қызылорда, 2005: 115).

2005 жылы қыркүйек-қараша айларында ортағасырлық Сауран қаласының солтүстік-шығыс қақпасында көлемі 30х8 м келетін қазба 1-3 м тереңдікте қазылып 4 құрылыс кезеңінің қалдықтары ашылды: 1 - құрылыс кезеңіне ұзындығы 24 м, ені 3 м дәліз тәрізді құрылыстың солтүстік және оңтүстік қабырғаларының қалдықтары, олардың үстіне салынған мұнаралар мен қамалдың және ені 2,75 м қақпаның орны; 2 - құрлыс кезеңіне ұзындығы 20 м, ені 3-3,5 м дәліз тәрізді құрылыстың солтүстік және оңтүстік қабырғаларын жиектей қаланған қабырғалар мен олардың қақпасының қалдықтары; 3- құрлыс кезеңіне ұзындығы 20 м, ені 4-4,8 м дәліз тәрізді құрлыстың шығыс бөлігіне салынған құрылыс пен қақпаның қалдығы; 4-құрлыс кезеңіне ұзындығы 23 м, ені 4,6 м дәліз тәрізді құрылыс пен оған қатысты қақпаның қалдығы жатады. Ашылған құрылыс кезеңдерінің құрылыстары XV-XVII ғғ. кезінде салынған (Елеуов, 2005: 98 б; Ортағасырлық Сауран, 2006: 55 б).

2006 жылы археологиялық барлау жұмыстары Жамбыл облысының Жуалы, Талас және Сарысу аудандарының Қаратау алып жатқан жерінде жүргізілді. Жуалы ауданындағы барлау Қаратаудың оңтүстік беткейінде батыстан шығысқа қарай Шақпақата – Бәйтерек аралығында; оңтүстік-шығыстан солтүстік батысқа қарай Бәйтерек – Қызтоған бағытында; солтүстік - батыстан оңтүстік - шығысқа қарай Қызтоған – Бурнооктябрь бағытында және осы бағыттың бір тармағы Қаратаудың үстіндегі Көсегенің Көкжоны жолымен Көлбастау көлінен Күйік асуына дейін жүріп өтті. Қаратаудың теріскей беткейіндегі зерттеу жұмыстары Қызылтаң – Жылыбұлақ – Дарбаза – Қарабастау - Ленин жолы - Майтөбе ауылдары аралығында тауалды жазығында жүргізілді. Барлау кезінде 102 археологиялық ескерткіш ашылып, 5 ортағасырлық елді мекен мен 2 обалар тобы қайта зерттелді. 2008 жылы ашылған ескерткіштердің қатарында 24 ортағасырлық елді мекен, тасқа салынған 4 сурет орындары, тоғызқұмалақ тақтасы қашалған 1 жер, 14 жеке оба, 23 обалар тобы, 36 қорымы бар.

Жамбыл ауданындағы зерттеу жұмыстары тауалды жазығында Қаратау мен Қызылтаң ауылдары аралығында жүргізіліп 3 жеке оба, 4 обалар тобы және 12 обалар қорымы ашылды.

Талас ауданындағы барлау жұмыстары Майтөбе – Қожағаппар – Тамды - Қаратау - Көктал ауылдары бағытымен тауалды жазығында, Бөген өзенін жағалап Сарысу ауданының шекарасына дейін жүргізіліп 25 археологиялық ескерткіш ашылды, олар: тасқа салынған сурет 1 орны, 1 жеке оба, 11 обалар тобы, 12 обалар қорымы. Ортағасырлық Майтөбе, Арбатас елді мекендері мен Тамды қаласы қайта зерттеліп, суретке түсірілді.

Сарысу ауданындағы барлау жұмыстары Талас ауданының шекарасынан бастап Ақтоғай – Жаңарық

ауылдары - Жаңатас қаласы – Түркістан – Үштөбе ауылдары аралығында жүргізіліп 17 археологиялық ескерткіш ашылды, олар: 2 ортағасырлық елді мекен, 2 жеке оба, 4 обалар тобы, 9 обалар қорымы (Қазақстан Республикасы, 2006: 155).

2006 жылы экспедиция Түркістан ауданы мен Кентау қалалық аймағындағы археологиялық барлау жұмыстарын және ортағасырлық Сауран қаласының солтүстік – шығыс қақпасындағы қазба жұмыстарын жалғастарды. Хантағы, Байылдыр, Қызылата, Майдантал, Үшөзен, Суындық өзендері алқаптарында, тауаралық, өзенаралақ жазықтарда жүргізілген барлау жұмыстарының нәтижесінде 28 археологиялық ескерткіш ашылып, зерттелді, олардың қатарында: 2 ортағасырлық елді мекен, 1 жеке оба, 7 обалар тобы, 12 обалар қорымы және тасқа салынған 6 сурет орындары бар (Тұран, 2007: 8). Ортағасырлық Сауран қаласының солтүстік – шығыс қақпасындағы қазбаны онан әрі жалғастыру кезінде қақпа арқылы өтетін тастан қаланған жол, қала қақпасы мен оған іргелес тұрған қамалдың сыртындағы құрылыс қалдықтары ашылды (Елеуов, Ақымбек, Қалиев, 2007: 217-219).

2007 жылы экспедиция Оңтүстік Қазақстан облысының Бәйдібек, Отырар, Арыс ауданында археологиялық барлау жұмыстарын жүргізді. Бәйдібек ауданындағы барлау жұмыстары 10 ауылдық округтерді түгел қамтыды, жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде бұрынан белгілі 10 археологиялық ескерткіштер қайта зерттеліп, олардың орналасқан жері GPS бойынша анықталып, жобалары қайта түсірілді, және 177 археологиялық ескерткіш ашылып зерттелді, олардың қатарында: 18 ортағасырлық елді мекен, 32 жеке оба, 68 обалар тобы, 58 обалар қорымы, тасқа салынған 1 сурет орны бар (Елеуов, Қалиев, 2007: 274-280).

Арыс ауданындағы барлау жұмыстары Дермене, Ақдала, Задария, Шөгірлі ауылдары жерінде жүргізіліп 36 археологиялық ескерткіш ашылып зерттелді, олардың қатарында: 8 ортағасырлық елді мекен, 11 жеке оба, 14 обалар тобы, 3 обалар қорымы бар.

Отырар ауданындағы барлау жұмыстары Шәмші Қалдаяқов ауылы мен Қостүйін темір жол бекеті жанында жүргізіліп 3 ортағасырлық елді мекен зерттелді (2007 жылы, 2007: 54-56). 2007 жылы жүргізілген зерттеулер кезінде Отырар мен Арыс аудандарының археологиялық және сәулет өнері ескерткіштерінің толықтырылған тізімі жасалып, баспадан шықты (Бердияр, 2002: 79).

2007 жылы Қаратаудың терісқей беткейіндегі барлау жұмыстары Оңтүстік Қазақстан облысының Созақ және Жамбыл облысының Талас, Сарысу аудандарында жүрді (Қазақстан Республикасы, 2007). Созақ ауданындағы археологиялық барлау Бабата, Жартытөбе, Құмкент ауылдары жерінде жүргізіліп 17 археологиялық ескерткіш ашылып, зерттелді. Олардың қатарында: 2 ортағасырлық елді мекен, 4 жеке оба, 2 обалар тобы, 9 обалар қорымы бар.

Сарысу ауданының Саудакент, Қызылдиқан, Бестоғай, Ақтоғай, Шабақты, Үшбас, Буденовка, Жайылма, Маятас ауылдары мен темір жол бекеттері аралығында жүргізілген барлау кезінде 46 археологиялық ескерткіш ашылып, зерттелді, олардың қатарында: 12 жеке оба, 19 обалар тобы, 15 обалар қорымы бар.

Талас ауданының тауалды,

тауаралық жазықтарында және таулы бөлігінде жүргізілген барлау кезінде 32 археологиялық ескерткіш ашылып, олардың қатарында: 1 ортағасырлық елді мекен, 8 жеке оба, 12 обалар тобы, 10 обалар қорымы тасқа салынған 1 сурет орны анықталды.

Экспедиция 2008 жылы Созық және Түркістан ауданында археологиялық барлау жұмыстарын жүргізді. Созақ ауданындағы археологиялық барлау жұмыстары Қаратаудың теріскей беткейінде шығыстан батысқа қарай Талдыбұлақ, Көкбұлақ, Бабата, Үшбас, Үштөбе, Кеншінбай, Балатұрлан, Қандыбұлақ, Балдысу, Шіркейлі, Жосалы, Көкбұлақ, Арпаөзен, Сарымсақты, Қараүңгір, Райыс, Итмұрын, Үйеңкі, Күркіреуік, Алмалы, Тоқтыбай, Ащышексай, Марленсай, Өрісата, Қайнарбұлақ, Ақүйіс, Суындық, Қостөбе, Қызылбұлақ, Бақай, Қарабұлақ, Қарақұр, Әлжансай, Шөңке, Үңгірлі, Раң, Саржаз, Күмісті, Күрдек, Ақсүмбе өзендерінің жоғарғы ағысынан бастап, олардың тауаралық шатқалдарында, жазықтарда, тауалды жазығында, Шу өзенінің жағасы мен Шу – Жуантөбе ауылдары аралығында жүргізілді. Барлау барысында 292 археологиялық ескерткіш ашылды, олардың 199-ы (16 жеке оба, 40 обалар тобы, 132 обалар қорымы, 8 ортағасырлық елді мекен, 2 тас қоршау, тасқа салынған 1 сурет орны) Құмкент, Жартытөбе, Шолаққорған, Сызған, Созақ ауылдық округтері жерінде (Қазақстан Респубдликасы, 2008), 93-і (18 жеке оба, 19 обалар тобы, 44 обалар қорымы, 1 ортағасырлық елді мекен, 2 тас қоршау, тасқа салынған 6 сурет орны, 1 тас ғасырының тұрағы, 1 ортағасырлық арық, 1 үңгір) Қарақұр, Қаратау, Жуантөбе, Тасты ауылдық округтері жерінде орналасқан (Оңтүстік Қазақстан, 2008).

2008 жылы ашылған 292 ескерткіштің қатарында: 9 ортағасырлық елді мекен, 34 жеке оба, 59 обалар тобы, 176 обалар қорымы, 4 тас қоршау, тасқа салынған 7 сурет орны, 1 тас ғасырының тұрағы, 1 ортағасырлық арық, 1 үңгір бар.

2008 жылы Созақ ауданында орналасқан, бұрын есепке алынған 18 ортағасырлық қалалар мен елді мекендердің орналасқан жері анықталып, олардың жобалары лазерлі теодалитпен түсірілді.

Түркістан ауданындағы барлау жұмыстары Шылбырсу, Раңсай өзендері алқабында, Тесіктас шатқалында, тауалды, тауаралық жазықта және Иқан – Раңсай – Шылбырсу – Жартытөбе тауаралық жолының екі жағында жүргізіліп 4 жеке оба, 1 обалар қорымы ашылды.

2001 – 2008 жылдар аралығында Тұран архелогиялық экспедициясы оңтүстік – шығыстан солтүстік – батысқа қарай 400 шақырымға созылып жатқан Қаратаудың Жамбыл облысының Жуалы, Жамбыл, Талас, Сарысу аудандары, Оңтүстік Қазақстан облысының Түлкібас, Бәйдібек, Түркістан, Созақ аудандары және Қызылорда облысының Жаңақорған, Шиелі аудандарында орналасқан жерлерде кең көлемде археологиялық барлау жұмыстарын жүргізіп, бұрыннан белгілі, есепке алынған 100-ден аса ескерткіштерді қайта зерттеп, олардың орналасқан жерін анықтап, жобаларына толықтыру, түзетулер енгізіп, стретке түсірді. Жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижесінде бұрын есепке алынбаған 1602 археологиялық ескерткіш ашылып, зерттелді, олардың 1084-і Оңтүстік Қазақстан облысында, 241-і Жамбыл және 277-сі Қызылорода облысында орналасқан. Жаңадан ашылған ескерткіштердің қатарында:

174 ортағасырлық елді мекен қалашық, 236 жеке оба 405 обалар тобы, 687 обалар қорымы, 5 карауыл төбе (мұнара), 8 тастан салған құрылыс, тасқа салынған 70 сурет орындары, 3 үңгір, 1 тас ғасырының еңбек құралдары табылған жер, 8 кесене, 2 тоған, 1 ортағасырлық арық, тоғызқұмалақ тақтатасы қашалған 1 жер, 1 құмдан пеш бар (Сур.1.). Зерттеу кезінде Қаралаудың әртүрлі бөліктерінде орналасқан 17 ортағасырлық елді мекендердің толық бүлінгені, 30- дан аса елді мекендердің және 200- ден аса обалардың бұзылып жатқаны белгілі болды.

Алынған нәтижелер

Тұран археологиялық экспедициясы 2001 – 2008 жылдары Қаратауда жүргізген археологиялық зерттеулерінің нәтижесінде Жуалы, Жамбыл, Талас, Сарысу (Жамбыл облысы), Түлкібас, Бәйдібек, Түркістан, Созақ (Оңтүстік Қазақстан облысы) Жаңақорған, Шиелі (Қызылорда облысы) аудандары көлемінде орналасқан археоло-

Орналасқан жері: облыс, аудан	Ескерткіштердің түрі													
	Ортағасырлық елді мекен, қала	Жеке оба	Обалар тобы	Обалар қорымы	Қарауыл төбе, мұнара	Тастан салынған құрылыс	Тасқа салынған сурет орны	Үңгір	Тас ғасырының тұрағы	Кесене	Тоған	Ортағасырлық арық	Тоғызқұмалақ, тақтасы қашалған жер	Құмдан – пеш	Қосындысы
Түркістан обылысы Сауран ауданы	18	45	97	230	–	1	22	–	–	–	–	–	–	1	**414**
Бәйдібек ауданы	18	32	68	58	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	**177**
Түлкібас аудаы	70	26	21	17	3	2	4	2	–	–	–	–	–	–	**145**
Созақ ауданы	11	38	61	185	–	4	7	1	1	–	–	1	–	–	**309**
Қызылқұм ауданы	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	**3**
Арыс ауданы	8	11	14	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	**36**
Жамбыл облысы Жуалы ауданы	24	14	23	36	–	–	4	–	–	–	–	–	1	–	**102**
Жамбыл ауданы	–	3	4	12	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	**19**
Талас ауданы	1	9	23	22	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	**57**
Сарысу ауданы	2	14	23	24	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	**63**
Қызылорда облысы Шиелі ауданы	6	22	20	9	1	1	14	–	–	8	1	–	–	–	**82**
Жаңақорған ауданы	13	22	51	91	1	–	16	–	–	–	1	–	–	–	**195**
Барлығы	**174**	**236**	**405**	**687**	**5**	**8**	**70**	**3**	**1**	**8**	**2**	**1**	**1**	**1**	**1602**

Сур.1. Тұран археологиялық экспедициясының 2001 – 2008 жылдары Қаратаудан ашқан ескерткіштері
Fig.1. Monuments Discovered in the Karatau Region by the Turan Archaeological Expedition in 2001–2008

гиялық ескерткіштердің саны, олардың қазіргі сақталу барысы анықталып, Қаратау арқылы өткен ортағасырлық керуен жолдарының негізгі бағыттары көрсетіліп (Елеуов, 2007: 25), республикалық көлемде алғаш рет жекеауданның, ауылдық округтің археологиялық картасын даярлап, оны жарыққа шығару іске асырыла бастады. 2004 жылы «Оңтүстік Қазақстан облысының археологиялық картасы. 1 том. Түлкібас ауданы» 2008 жылы «Қарақұр ескерткіштері» атты энциклопедиялық үлгідегі археологиялық карталар баспадан шықты (Оңтүстік Қазақстан, 2008: 244). Қызылорда облысының Жаңақорған мен Шиелі аудандарынан ашылып, қайта зерттелген ескерткіштері 2007 жылы шыққан «Қазақстанның тарихи және мәдени ескерткіштерінің жинағы. Қызылорда облысы» атты жинақта жарияланды (Свод, 2007).

Қорытынды

2001–2008 жылдар аралығында жүргізілген Тұран археологиялық экспедициясының зерттеу жұмыстары Қазақстанның оңтүстік аймақтарындағы тарихи-мәдени мұраларды жүйелі түрде тіркеуге, зерттеуге және ғылыми айналымға енгізуге зор үлес қосты. Экспедиция жетекшісі – тарих ғылымдарының докторы, профессор М. Елеуовтің басшылығымен жүзеге асқан бұл кешенді зерттеу Қаратау жотасының күнгей және теріскей беткейлерінде орналасқан көптеген ежелгі және ортағасырлық ескерткіштердің археологиялық маңызын анықтап, олардың тарихи рөлі мен мәдени контекстін саралауға мүмкіндік берді.

Зерттеу жұмыстары Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан (қазіргі Түркістан облысы) және Қызылорда облыстарының аумағындағы Жуалы, Жамбыл, Талас, Сарысу, Түлкібас, Бәйдібек, Түркістан, Созақ, Жаңақорған, Шиелі секілді аудандарды қамтыды. Экспедиция барысында аталған аудандардың әрқайсысында орын тепкен археологиялық ескерткіштердің саны, олардың физикалық жағдайы, тарихи-хронологиялық ауқымы мен стратиграфиялық құрылымы жүйеленді. Бұл деректер болашақ археологиялық және тарихи реконструкциялар үшін сенімді ғылыми негіз қалыптастырды.

Экспедицияның аса маңызды жетістіктерінің бірі – Қазақстанда алғаш рет аудандық және ауылдық деңгейдегі археологиялық картографияның жасалуы. Атап айтқанда, 2004 жылы жарық көрген «Оңтүстік Қазақстан облысының археологиялық картасы. І том. Түлкібас ауданы» және 2008 жылы шыққан «Қарақұр ескерткіштері» атты энциклопедиялық басылымдар археологиялық нысандарды нақты координаталармен, фотоматериалдармен және сипаттамалармен толықтырып, ғылыми құжаттаудың үлгісін ұсынды. Бұл басылымдар өңірлік археологияны дамытуда тың серпін беріп, келешек зерттеулерге бағдарлық қызмет атқарады.

Экспедиция нәтижесінде Қаратаудың геоморфологиялық және гидрографиялық жүйелері негізінде қалыптасқан ежелгі керуен жолдарының негізгі бағыттары айқындалды. Бұл жолдар тек экономикалық ғана емес, мәдени және өркениеттік ықпалдастықтың да маңызды артериялары болған. Ортағасырлық қалалар – Күлтөбе, Қарашық, сондай-ақ Қаратаудың әртүрлі шатқалдарында

табылған жартастағы суреттер мен тұрақтар – сол керуен жолдарының бойындағы тірек нүктелері ретінде зерделенді. Осы орайда Қоржайлау, Таңбалытас, Тектұрмас, Шүкірсаз, Қиынжүрек сияқты тасқа салынған сурет орындары тарихи уақыт пен кеңістіктің байланысын ашып, рухани мәдениеттің даму арналары жөнінде маңызды ақпарат берді.

Экспедицияның Қызылорда облысы бойынша жүргізген жұмыстары да айрықша назарға ие. 2007 жылы жарық көрген «Қазақстанның тарихи және мәдени ескерткіштерінің жинағы. Қызылорда облысы» атты жинақта Жаңақорған мен Шиелі аудандарындағы жаңадан табылған және қайта зерттелген ескерткіштер ғылыми қауымдастық назарына ұсынылды. Бұл жинақ арқылы өңірдің тарихи ландшафтына қатысты ғылыми база кеңейіп, мәдени мұраларды сақтау және насихаттауға бағытталған бағдарламаларға тірек бола алатын материалдар жүйеленді.

Экспедицияның тағы бір маңызды нәтижесі – археологиялық үдерістің әдістемелік жетілуі. Қазба жұмыстары мен барлау процестерінде стратиграфия, типология, радиокөміртекті талдау, картографиялық дәлдік және фотофиксация тәсілдері кешенді түрде қолданылды. Бұл әдістердің үйлесімділігі алынған деректердің ғылыми құндылығын арттырып, тарихи кезеңдер мен мәдени қабаттардың салыстырмалы хронологиясын нақтылауға мүмкіндік берді.

Жалпы, Тұран археологиялық экспедициясының жұмысы еліміздегі өңірлік археологияның дамуына тың серпін беріп қана қоймай, археологиялық білім мен мәдени мұраға деген қоғамдық сұраныстың артуына да жол ашты. Ауылдық округтерде орналасқан тарихи ескерткіштердің нақты картаға түсуі – оларды болашақта қорғау, сақтау және туристік айналымға енгізу тұрғысынан маңызды қадам. Сонымен қатар, археологиялық деректердің мектептер мен ЖОО-ның бағдарламасына енгізілуі тарихи сананың жаңғыруына ықпал етері сөзсіз.

Қорытындылай келе, Тұран археологиялық экспедициясының 2001–2008 жылдар аралығында жүргізген зерттеулері тарихи-мәдени мұраларды зерттеу саласында кешенді ғылыми әдістер мен жаңа үлгідегі археологиялық құжаттаудың орныққанын көрсетті. Бұл ғылыми зерттеулер Қазақстан археологиясының жаңа дәуірге қадам басқанын айқындай түседі.

Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің 2023-2025 жж. арналған ЖТН АР19676962 «Қарашық өңірінің ежелгі және ортағасырлық қалалары» нысаналы-бағдарламалық қаржыландыруы жоба шеңберінде орындалды.

Әдебиет

1. Әлжанов Р., 2006. Қаратаудың оңтүстік – батыс беткейіндегі «мұртты» обалар // Тұран – Түркістан: Тарихи мәдени сабақтастық мәселелері. Ежелгі дәуір және ортағасырлар. Түркістан археологиялық экспедициясының 10 жылдығына арналған халықаралық ғылыми конференция материалдары. Түркістан. 68-73 бб.
2. Бердияр Қ., Қожа М., 2002. Отырар мен Арыс аудандарының байырғы ескерткіштері. Шымкент: ҚҚ Мәдениет қолдау қоры. 79 б.
3. Елеуов М., 2003. Ортағасырлық Қарашық 1 қаласының цитаделіндегі кесек // Отан

тарихы. № 4. 7 – 12 бб.

4. Елеуов М., 2004. Төрткүлтөбе қалашығы // Оңтүстік Қазақстан облысының археологиялық картасы. Түлкібас ауданы. Түркістан: А.Ясауи атындағы ХҚТУ, 1- том. 104 – 147 бб.

5. Елеуов М., Қасенов М., 2002. 2001 жылғы Қарашық 1 қаласындағы қазба // «Марғұлан оқулары - 14» атты ғылыми – практикалық конференцияның еңбектері. Шымкент: М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті. 120 – 122 бб.

6. Елеуов М., 2004. Жамбасарық елді мекені // Оңтүстік Қазақстан облысының археологиялық картасы. Түлкібас ауданы. – Түркістан: А.Ясауи атындағы ХҚТУ. 67 – 71 бб.

7. Елеуов М., 2007. Түркістан оазисіндегі археологиялық ескерткіштердің ашылу тарихы. – Түркістан: А.Ясауи атындағы ХҚТУ Тұран баспаханасы. 21 –25 бб.

8. Елеуов М., Ақымбек Е., 2005. Ортағасырлық Қарашық кесенесі // А А.Ясауи атындағы ХҚТУ хабаршысы. Қоғамдық ғылымдар сериясы. № 5 (36), қыркүйек – қазан. 108 – 115 бб.

9. Елеуов М., 2005. Қызылорда облысының тарих және мәдениет ескерткіштерінің жинағы // Мемлекеттік «Мәдени мұра - 2004» бағдарламасы бойынша 2004 жылы. Археологиялық зерттеулер жайлы есеп. Алматы: ИД Credo. 91 – 93 бб.

10. Елеуов М., 2006. Түркістан оазисінен 2004 – 2005 жылдарда ашылған ортағасырлық елді мекендер мен қалалар // Тұран – Түркістан: Тарихи мәдени сабақтастық мәселелері. Ежелгі дәуір және ортағасырлар. Түркістан археологиялық экспедициясының 10 жылдығына арналған халықаралық ғылыми конференция материалдары. Түркістан. 163 – 170 бб.

11. Елеуов М., Құрманқұлов Ж., Қалиев С., Ақымбек Е., Әлжанов Р., 2005. Қызылорда облысының Шиелі мен Жаңақорған аудандарының тарихи – мәдени ескерткіштері // Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша 2005 жылғы Археологиялық зерттеулер жайлы есеп. Алматы. 91 – 94 бб.

12. Елеуов М., Ақымбек Е., Қалиев С., 2005. Ортағасырлық Сауран қаласының солтүстік – шығыс қақпасындағы қазба // Мемлекттік «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша 2005 жылы Археологиялық зерттеулер жайлы есеп. Алматы. 98 б.

13. Елеуов М., Ақымбек Е., Қалиев С., 2007. Ортағасырлық Сауран қаласының солтүстік – шығыс қақпасындағы қазба // Мемлекттік «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша 2006 жылы археологиялық зерттеулер жайлы есеп. Алматы. 219 б.

14. Елеуов М., Қалиев С., 2007. 2007 жылы Бәйдібек ауданынан ашылған ортағасырлық елді мекендер // А.Ясауи атындағы ХҚТУ Хабаршысы. Қоғамдық ғылымдар сериясы. № 3 (62), қазақ – қыркүйек. 280 б.

15. Елеуов М., 2007. Қаратаудың ортағасырлық керуен жолдары. Түркістан: Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ Тұран баспаханасы. 25 б.

16. Елеуов М., 2008. Қарақұр ескерткіштері. Алматы: АБДИ Компани АҚ. 96 б.

17. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министірлігінің 2006 – 2008 жылдарға арналған іргелі зерттеулер гранты бойынша орындалған «Қаратаудың археологиялық ескерткіштері» ғылыми жобаның (аралық) 2006 жылғы есебі (қолжазба). 2006. Түркістан. А. Ясауи атындағы ХҚТУ АҒЗО архиві, 9 - кітап. 155 б.

18. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министірлігінің 2006 – 2008 жылдарға арналған іргелі зерттеулер гранты бойынша орындалған «Қаратаудың археологиялық ескерткіштері» ғылыми жобаның 2007 жылғы (аралық) есебі (қолжазба). 2007. Түркістан. А.Ясауи атындағы ХҚТУ АҒЗО архиві, 11 - кітап. 179 бет

19. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министірлігінің 2006 – 2008 жылдарға арналған іргелі зерттеулер гранты бойынша орындалған «Қаратаудың археологиялық ескерткіштері» ғылыми жобаның 2008 жылғы (қорытынды) есебі (қолжазба). 2008. Түркістан. А. Ясауи атындағы ХҚТУ АҒЗО архиві. 12 - кітап. 192 б.

20. Қызылорда облысының тарихи ескерткіштерінің жинағын баспаға даярлау (аралық). Ғылыми – зерттеу жұмыстары туралы есеп (қолжазба). 2005. Түркістан. А. Ясауи атындағы ХҚТУ АҒЗО архиві, 5 - кітап. 184 б.

21. Қызылорда облысының тарихи ескерткіштерінің жинағын баспаға даярлау (қорытынды). Ғылыми – зерттеу жұмыстары туралы есеп (қолжазба) 2005. Түркістан. А. Ясауи атындағы ХҚТУ АҒЗО архиві, 8 - кітап. 115 б.

22. «Оңтүстік Қазақстан облысы Созақ ауданының археологиялық картасын жасау мақсатында ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізу және «Созақ ауданының археологиялық картасы» атты энциклопедиялық жинақтың қолжазбасын даярлау туралы» жобасы бойынша 2008 жылы жүргізілген далалық жұмыстардың есебі (қолжазба). 2008. Алмыты «Археолог» Халықаралық ғылыми - зерттеу орталығы» Жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің архиві. 3 – кітап. 97 б.

23. Оңтүстік Қазақстан облысының археологиялық картасы. 2004. Түлкібас ауданы. Түркістан: А. Ясауи атындағы ХҚТУ. 1- том. 244 б.

24. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Кызылординская область. 2007. Алматы: Аруна. 376 с.

25. Тұран археологиялық экспедициясының 2004 жылғы Оңтүстік Қазақстан облысында жүргізген зерттеулері (аралық). Ғылыми – зерттеу жұмыстары туралы есеп (қолжазба). 2005. Түркістан. А. Ясауи атындағы ХҚТУ АҒЗО архиві, 4 - кітап. 192 б.

26. Тұран археологиялық экспедициясының 2001 жылы Түркістан ауданында жүргізген зерттеулері (аралық). Ғылыми – зерттеу жұмысы туралы есеп (қолжазба) 2002. Түркістан, бет. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ – түрік университеті Археология ғылыми – зерттеу орталығының (ХҚТУ АҒЗО) архиві, 1- кітап. 84 б.

27. Тұран археологиялық экспедициясының 2002 жылы Оңтүстік Қазақстан облысында жүргізген зерттеулері (аралық). Ғылыми – зерттеу жұмысы туралы есеп (қолжазба). 2003. Түркістан. А.Ясауи атындағы ХҚТУ АҒЗО архиві, 2 - кітап. 161 б.

28. Тұран археологиялық экспедициясының 2003 жылы Түркістан ауданында жүргізген зерттеулері (аралық). Ғылыми – зерттеу жұмысы туралы есеп (қолжазба) 2004. Түркістан. А. Ясауи атындағы ХҚТУ, АҒЗО архиві, 3 – кітап. 92 б.

29. Тұран археологиялық экспедициясының 2005 жылғы Оңтүстік Қазақстан облысында жүргізген зерттеулері (аралық). Ғылыми – зерттеу жұмыстары туралы есеп (қолжазба). 2006. Түркістан. А. Ясауи атындағы ХҚТУ АҒЗО архиві, 6 - кітап. 107 б.

30. Тұран археологиялық экспедициясының 2006 жылы Оңтүстік Қазақстан облысының Түркістан ауданында жүргізген зерттеулері (аралық). Ғылыми – зерттеу жұмысы туралы есеп (қолжазба). 2007. Түркістан. А.Ясауи атындағы ХҚТУ, АҒЗО архиві, 10 – кітап. 28 б.

31. 2007 жылы Оңтүстік Қазақстан облысының тарихи – мәдени ескерткіштерінің толықтырылған жаңа қолжазбасын баспаға даярлау мақсатында Бәйдібек ауданында жүргізілген ғылыми зерттеу – жұмыстарының қорытынды есебі (қолжазба). – Түркістан, 2007. 147 бет // «Археолог» Халықаралық ғылыми - зерттеу орталығы Жаупкершілігі шектеулі серіктестігінің архиві, 1 – кітап.

32. 2007 жылы Оңтүстік Қазақстан облысының Отырар, Арыс, Түркістан аудандарының тарихи – мәдени ескерткіштерін есепке алу, натуралды зерттеу, жаңа нысандарды табу, олардың сызбасын жасау, картаға енгізу, қолжазбасын баспаға даярлау ғылыми - зерттеу жұмыстарының қорытынды есебі. 2007. Түркістан, 2007. «Археолог» Халықаралық ғылыми - зерттеу орталығы Жаупкершілігі шектеулі серіктестігінің архиві. 2 – кітап. 54 – 80 – бб.

References

1. Aljanov R., 2006. Qarataudyn ontustik – batys betkeyindegi «murtty» obalar ["Mustache" Plagues on the South-Western Slope of Karatau]. Turan – Turkistan: Tarihi madeni sabaqtastyq maseleleri. Ejelgi dauir jane ortagasyrlar. Turkistan arheologiyalıq ekspediciyasynyn 10 jıldygyna arnalgan halıqaralıq gılımi konferenciya materialdarı. Turkistan. 68 – 73 pp. [in Kazakh]

2. Berdiyar Q., Qoja M. 2002. Otrar men Arys audandarının bayırgı eskertkishteri. [Ancient monuments of Otrar and Arys districts]. Shymkent: QQ Madeniet qoldau qory. 79 p. [in Kazakh]

3. Eleuov M., 2003. Ortagasırlıq Qarashyq 1 qalasynyn citadelindegi kesek [Fragment of the citadel of the medieval city of Karashik 1] // Otan tarihı. № 4. 7 – 12 pp. [in Kazakh]

4. Eleuov M., 2004. Tortkultobe qalashygy [Tortkultobe settlement] // Ontustik Qazaqstan oblısının arheologiyalyq kartası. Tulkibas audanı. Turkistan: A.Yasaui atyndagy HQTU. Vol.1. 104 – 147 pp. [in Kazakh]

5. Eleuov M., Qasenov M., 2002. 2001 jılgı Qarashyq 1 qalasyndagı qazba [Ehcavations in the city of Karashik 1 in 2001] // «Margulan oquları - 14» attı gılımi – pratikalıq konferenciyanın enbekteri. Shymkent: M.O. Auezov atyndagy Ontustik Qazaqstan memlekettik universiteti. 120 – 122 pp. [in Kazakh]

6. Eleuov M., 2004. Jambasaryq eldi mekeni [Zhambasaryk settlement]. // Ontustik Qazaqstan oblısının arheologiyalıq kartasy. Tulkibas audany. Turkistan: A.Yasaui atyndagy HQTU. 67 – 71 pp. [in Kazakh]

7. Eleuov M., 2007. Turkistan oazisindegi arheologiyalyq eskertkishterdin ashılu tarihy. [The history of the discovery of archaeological monuments in the Turkestan oasis.]. Turkistan: A. Yasaui atındagı HQTU Turan baspahanası. 21 – 25 pp. [in Kazakh]

8. Eleuov M., Aqımbek E., 2005. Ortagasırlıq Qarashıq kesenesi [Medieval Karashyk Mausoleum] // A A.Yasaui atındagı HQTU habarshısı. Qogamdıq gılımdar seriyası. № 5 (36), qırkuyek – qazan. 108 – 115 pp. [in Kazakh]

9. Eleuov M., 2005. Qızılorda oblısının tarih jane madeniet eskertkishterinin jinagı [Collection of historical and cultural monuments of Kyzylorda region] // Memlekettik «Madeni mura - 2004» bagdarlaması boyınsha 2004 jılı. Arheologiyalıq zertteuler jaylı esep. Almatı: ID Credo. 91 – 93 pp. [in Kazakh]

10. Eleuov M., 2006. Turkistan oazisinen 2004 – 2005 jıldarda ashılgan ortagasırlıq eldi mekender men qalalar [Medieval settlements and cities discovered in the Turkestan oasis in 2004-2005] // Turan – Turkistan: Tarihi madeni sabaqtastıq maseleleri. Ejelgi dauir jane ortagasırlar. Turkistan arheologiyalıq ékspediciyasının 10 jıldıgına arnalgan halıqaralıq gılımi konferenciya materialdarı. Turkistan. 163 – 170 pp. [in Kazakh]

11. Eleuov M., Qurmanqulov J., Qaliev S., Aqımbek E., Aljanov R., 2005. Qızılorda oblısının Shieli men Janaqorgan audandarının tarihi – madeni eskertkishteri [Historical - cultural monuments of Shieli and Zhanakorgan districts of Kyzylorda region] // Memlekettik «Madeni mura» bagdarlaması boyınsha 2005 jılgı Arheologiyalıq zertteuler jaylı esep. Almatı, 91 – 94 pp. [in Kazakh]

12. Eleuov M., Aqımbek E., Qaliev S., 2005. Ortagasırlıq Sauran qalasının soltustik – shıgıs qaqpasındagı qazba [Excavations at the northeastern gate of the medieval city of Sauran]. // Memlekttik «Madeni mura» bagdarlaması boyınsha 2005 jılı Arheologiyalıq zertteuler jaylı esep. – Almatı, 2005, 98 p. [in Kazakh]

13. Eleuov M., Aqımbek E., Qaliev S., 2007. Ortagasırlıq Sauran qalasının soltustik – shıgıs qaqpasındagı qazba [Excavations at the northeastern gate of the medieval city of Sauran]. // Memlekttik «Madeni mura» bagdarlaması boyınsha 2006 jılı arheologiyalıq zertteuler jaylı esep. Almatı. 219 pp. [in Kazakh]

14. Eleuov M., Qaliev S., 2007. 2007 jılı Baydibek audanınan ashılgan ortagasırlıq eldi mekender [Medieval settlements discovered in the Baidibek district in 2007]. // A.Yasaui atındagı HQTU

Habarshısı. Qogamdıq gılımdar seriyası. № 3 (62), octover-november. 274 – 280 pp. [in Kazakh]

15. Eleuov M., 2007. Qarataudın ortagasırlıq keruen joldarı. [Medieval caravan routes of Karatau.]. – Turkistan: Q.A.Yasaui atındagı HQTU Turan baspahanası. 25 p. [in Kazakh]

16. Eleuov M., 2008. Qaraqur eskertkishteri [Monuments of Karakur] – Almatı: ABDI Kompani AQ. 96 p. [in Kazakh]

17. Qazaqstan Respublikası Bilim jane gılım ministirliginin 2006 – 2008 jıldarga arnalgan irgeli zertteuler grantı boyınsha orındalgan «Qarataudın arheologiyalıq eskertkishteri» gılımi jobanın (aralıq) 2006 jılgı esebi (qoljazba). 2006 ["Archaeological monuments of Karatau" (interim) implemented under the grant of fundamental research of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2006-2008.] Turkistan, 2006. A.Yasaui atındagı HQTU AGZO arhivi, 9 - kitap. 155 p. [in Kazakh].

18. Qazaqstan Respublikası Bilim jane gılım ministirliginin 2006 – 2008 jıldarga arnalgan irgeli zertteuler grantı boyınsha orındalgan «Qarataudın arheologiyalıq eskertkishteri» gılımi jobanın 2007 jılgı (aralıq) esebi (qoljazba). 2007.[Archaeological monuments of Karatau" implemented under the grant of fundamental research of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2006-2008 (manuscript).] Turkistan. A.Yasaui atındagı HQTU AGZO arhivi, 11 - kitap. 179 p. [in Kazakh]

19. Qazaqstan Respublikası Bilim jane gılım ministirliginin 2006 – 2008 jıldarga arnalgan irgeli zertteuler grantı boyınsha orındalgan «Qarataudın arheologiyalıq eskertkishteri» gılımi jobanın 2008 jılgı (qorıtındı) esebi (qoljazba). 2008. [Archaeological monuments of Karatau" implemented under the grant of fundamental research of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2006-2008 (manuscript).]. Turkistan. A.Yasaui atındagı HQTU AGZO arhivi, 12 – kitap. 192 p. [in Kazakh]

20. Qızılorda oblısının tarihi eskertkishterinin jinagın baspaga dayarlau (aralıq). Gılımi – zertteu jumıstarı turalı esep (qoljazba). 2005 [Report on scientific and research work (manuscript).]. Turkistan. A.Yasaui atındagı HQTU AGZO arhivi, 5 – kitap. 184 p. [in Kazakh]

21. Qızılorda oblısının tarihi eskertkishterinin jinagın baspaga dayarlau (qorıtındı). Gılımi – zertteu jumıstarı turalı esep (qoljazba).2005. [Report on scientific and research work (manuscript)]. Turkistan5. A.Yasaui atındagı HQTU AGZO arhivi, 8 - kitap. 115 p.

22. «Ontustik Qazaqstan oblısı Sozaq audanının arheologiyalıq kartasın jasau maqsatında gılımi zertteu jumıstarın jurgizu jane «Sozaq audanının arheologiyalıq kartası» attı énciklopediyalıq jinaqtın qoljazbasın dayarlau turalı» jobası boyınsha 2008 jılı jurgizilgen dalalıq jumıstardın esebi (qoljazba). 2008 [Report on field work carried out in 2008 under the project "On conducting scientific research to create an archaeological map of the Sozak district of the South Kazakhstan region and preparing a manuscript for the encyclopedic collection "Archaeological map of the Sozak district"" (manuscript).]. Almaty. «Arheolog» Halıqaralıq gılımi - zertteu ortalıgı» Jauapkershiligi shekteuli seriktestiginin arhivi, 3 – kitap. 97 p.

23. Ontustik Qazaqstan oblısının arheologiyalıq kartası. 2004. Tulkibas audanı. [Tulkibas district.]. Turkistan: A.Yasaui atındagı HQTU. 1- tom. 244 b. [in Kazakh]

24. Svod pamyatnikov istorii i kultury Respubliki Kazakhstan. 2007. Kyzylordinskaya oblast. [Kyzylorda region.] Almaty: Aruna. 376 s. [in Russian]

25. Turan arheologiyalıq ekspediciyasının 2004 jılgı Ontustik Qazaqstan oblısında jurgizgen zertteuleri (aralıq). Gılımi – zertteu jumıstarı turalı esep (qoljazba). 2005. [Research conducted by the Turan archaeological expedition in the South Kazakhstan region in 2004 (interim). Report on scientific and research uork (manuscript).] Turkistan. A.Yasaui atındagı HQTU AGZO arhivi, 4 – kitap. 192 p. [in Kazakh]

26. Turan arheologiyalıq ekspediciyasının 2001 jılı Turkistan audanında jurgizgen zertteuleri (aralıq). Gılımi – zertteu jumısı turalı esep (qoljazba). 2002. [Research conducted by the Turan

archaeological expedition in the Turkestan region in 2001 (interim). Report on scientific research uork (manuscript).] Turkistan. A.Yasaui atındagı Halıqaralıq qazaq – turik universiteti Arheologiya gılımi – zertteu ortalıgının (HQTU AGZO) arhivi, 1- kitap. 84 p. [in Kazakh]

27. Turan arheologiyalıq ekspediciyasının 2002 jılı Ontustik Qazaqstan oblısında jurgizgen zertteuleri (aralıq). Gılımi – zertteu jumısı turalı esep (qoljazba). 2003. [Research conducted by the Turan archaeological expedition in the South Kazakhstan region in 2002 (interim). Report on scientific and research work (manuscript).]Turkistan. A.Yasaui atındagı HQTU AGZO arhivi, 2 - kitap. 161 p. [in Kazakh]

28. Turan arheologiyalıq ekspediciyasının 2003 jılı Turkistan audanında jurgizgen zertteuleri (aralıq). Gılımi – zertteu jumısı turalı esep (qoljazba). 2004. [Research conducted by the Turan archaeological expedition in the Turkestan region in 2003 (interim). Report on scientific and research work (manuscript).]. – TurkistanA.Yasaui atındagı HQTU, AGZO arhivi, 3 – kitap. 92 p.

29. Turan arheologiyalıq ekspediciyasının 2005 jılgı Ontustik Qazaqstan oblısında jurgizgen zertteuleri (aralıq). Gılımi – zertteu jumıstarı turalı esep (qoljazba). [Research conducted by the Turan archaeological expedition in the South Kazakhstan region in 2005 (interim). Report on scientific and research work (manuscript).]. Turkistan. A.Yasaui atındagı HQTU AGZO arhivi, 6 – kitap. 107 p. [in Kazakh]

30. Turan arheologiyalıq ekspediciyasının 2006 jılı Ontustik Qazaqstan oblısının Turkistan audanında jurgizgen zertteuleri (aralıq). Gılımi – zertteu jumısı turalı esep (qoljazba). 2007. [Research conducted by the Turan archaeological expedition in the Turkestan district of the South Kazakhstan region in 2006 (interim). Report on scientific and research work (manuscript).]. Turkistan. A.Yasaui atındagı HQTU, AGZO arhivi, 10 – kitap. 28 p. [in Kazakh]

31. 2007 jılı Ontustik Qazaqstan oblısının tarihi – madeni eskertkishterinin tolıqtırılgan jana qoljazbasın baspaga dayarlau maqsatında Baydibek audanında jurgizilgen gılımi zertteu – jumıstarının qorıtındı esebi (qoljazba). 2007. [Final report on scientific research conducted in Baidibek district in 2007 for the purpose of preparing for publication a new, supplemented manuscript of historical and cultural monuments of the South Kazakhstan region (manuscript).] Turkistan // «Arheolog» Halıqaralıq gılımi - zertteu ortalıgı Jaupkershiligi shekteuli seriktestiginin arhivi 1 – kitap. 147 p. [in Kazakh]

32. 2007 jılı Ontustik Qazaqstan oblısının Otırar, Arıs, Turkistan audandarının tarihi – madeni eskertkishterin esepke alu, naturaldı zertteu, jana nısandardı tabu, olardın sızbasın jasau, kartaga engizu, qoljazbasın baspaga dayarlau gılımi - zertteu jumıstarının qorıtındı esebi. 2007. [Final report on scientific and research work on recording historical and cultural monuments of the Otrar, Arys, and Turkestan districts of the South Kazakhstan region in 2007, natural research, finding new objects, drawing them, mapping them, and preparing the manuscript for publication.]. - Turkistan, «Arheolog» Halıqaralıq gılımi - zertteu ortalıgı Jaupkershiligi shekteuli seriktestiginin arhivi, 2 – kitap. 54 – 80 pp. [in Kazakh]

Молдахмет А.
Национальный музей Республики Казахстан
Астана, Казахстан
e-mail: arhadkz@mail.ru

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В КАРАТАУ В 2001–2008 ГОДАХ (ПО МАТЕРИАЛАМ ТУРАНСКОЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ)

Аннотация. В статье представлены археологические исследования

Туранской археологической экспедиции, проведённые в 2001–2008 годах на территории Сауранского района Туркестанской области (бывшая Южно-Казахстанская область).

Цель исследования — изучение историко-культурного формирования и развития средневековых памятников, выявленных в результате раскопок и разведок, проведённых Туранской археологической экспедицией в Каратау. На основе археологических методов (поиск, разведка, раскопки) были проведены исследования на средневековых городищах Культобе и Карашик, расположенных на южных склонах Каратау. В результате были определены их планировочные особенности, культурные слои и археологические комплексы.

Полученные в ходе раскопок данные позволили уточнить процессы исторического развития региона и формирования городской культуры. Кроме того, члены экспедиции провели разведку в долинах рек и ущельях Биресек, Байылдыр, Жыңғылшық, Үшөзен, Каракудук и выявили 15 мест с древними наскальными изображениями (петроглифами). Среди них значимыми точками являются Коржайлау, Танбалытас, Тектурмас, Кыйынжурек, Карадегерес, Тесбулак, Шукурсаз, Кызылшын, Бураконыс, Кенозен, Каракус, Майдантал, Майлыкара. Эти петроглифы изображают религиозно-мифологические представления, сцены охоты и животноводства членов древнего общества. Особенно важную роль в раскрытии мировоззрения древнего человека играет разнообразие стилей изображения и композиционная целостность. В статье на основе археологических данных системно проанализированы историко-культурное значение наскальных рисунков и средневековых памятников, методы исследования и перспективные научные направления.

Ключевые слова: Туран, Туркестан, Карашик, средневековье, разведка, раскопки, город, укрепление, холм.

Для цитирования: Молдахмет А. Археологические исследования в Каратау в 2001–2008 годах (по материалам Туранской археологической экспедиции) // Мәдени мұра. 2025. №2 (109). С. 6-25 (каз.)

DOI: https://doi.org/10.47500/2025.v22.i2.01

Moldakhmet A.
National Museum of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
e-mail: arhadkz@mail.ru

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH THE KARATAU MOUNTAINS IN 2001–2008 (BASED MATERIALS OF THE TURAN ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION)

Abstract. The article presents the archaeological research of the Turan archaeological expedition during 2001-2008 in the Sauran district, Turkistan

region (formerly South Kazakhstan Region). The purpose is to explore the historical and cultural formation and development of medieval monuments discovered in the Karatau region. Based on archaeological methods (survey, exploration, and excavation), research was conducted at the medieval settlements of Kultobe and Karashyk, located on the southern slopes of the Karatau Mountains. Their structural and planning features, cultural layers, and archaeological complexes were identified. The data provided an opportunity to clarify the processes of historical development and the formation of urban culture. The expedition members conducted surveys in the river valleys and gorges of Biresek, Baiyldyr, Zhyngylshyk, Ushozen, and Karakudyk, identifying 15 locations with petroglyphs. Among the significant sites are Korzhailau, Tanbaly-Tas, Tekturmas, Kiyinzhuerek, Karadegeres, Tosbulak, Shukursaz, Kyzylshyn, Burakonys, Kenozen, Karakus, Maidantal, and Mailikara. These petroglyphs depict religious and mythological beliefs, scenes of hunting and animal husbandry of ancient communities. The diversity of styles and compositional integrity play a major role in understanding the worldview of ancient people. The article systematically analyzes the historical and cultural significance of the rock carvings and medieval monuments, research methods, and future scientific directions.

Keywords: Turan, Turkistan, Karashyk, medieval period, survey, excavation, city, fortress, mound.

For citation: Moldakhmet A. Archaeological research the Karatau mountains in 2001–2008 (based materials of the Turan archaeological expedition) // Madeni mura. 2025. №2 (109). Pp. 6-25 (in Kaz.)

DOI: https://doi.org/10.47500/2025.v22.i2.01

Автор туралы мәлімет:

Молдахмет Архад Айтжанұлы, PhD, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің ғылыми қызметкері, Астана, Қазақстан.

ORCID: 0000-0002-9817-6412

Сведения об авторе:

Молдахмет Архад Айтжанұлы, PhD, научный сотрудник Национального музея Республики Казахстан, Астана, Казахстан.

ORCID: 0000-0002-9817-6412

Information about author:

Moldakhmet Arkhad Aitzhanuly, PhD, Researcher at the National Museum of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.

ORCID: 0000-0002-9817-6412